

COLECTIVIZAREA ȘI LUPTA DE CLASĂ ÎN CARICATURA DIN PRESA VREMII. 1949-1959

Oana Ilie

Propaganda politică, concepte și termeni

Propaganda politică presupune două etape distincte: elaborarea ideologiei și propagarea ei. În prima fază se alege o imagine generală a contextului intern sau extern, se definesc interesele specifice ale colectivității căreia se adresează propaganda și se identifică strategiile optime de realizare, pentru ca în cea de-a doua fază să fie difuzat produsul obținut.

„Odată creată, o ideologie nu devine cu adevărat activă decât în măsura în care este difuzată. Termenul de propagandă este, de regulă, utilizat în mod special pentru a desemna acest tip de relații de comunicare ideologică”¹.

Clasificările propagandei sunt numeroase, în funcție de conținutul comunicării ideologice, de direcțiile comunicării, de tehnicile de propagandă, de tipurile de propagandă, de modalitățile de transmitere a ideologiei.

Propaganda poate fi unidirecțională dacă mesajul propagandistic este transmis prin difuziune, de la o persoană sau instituție spre alte persoane, fără a exista o direcție inversă de la receptor la transmițător, sau bidirecțională (tip dialog) când relația dintre cele două componente (transmițător și receptor) este de interacțiune (sunt și receptor și transmițător în același timp). Astfel, elaborarea ideologiei este un proces unidirecțional, în timp ce difuzarea ei este bidirecțională.

Ca tipologie, propaganda poate fi o comunicare ideologică „democratic-participativă”² atunci când elaborarea și difuzia ideologiei sunt simultane și întrepătrunse, sau manipulativă, când există o diviziune clară între producătorul de ideologie și receptorii ei. Acest de-al doilea tip se folosește mai ales în cazul în care interesele celor ce elaborează ideologia sunt diferite de cele ale grupului ce o recepționează. Comuniștii definesc cele două tipuri, susținând că propaganda manipulativă este un apanaj al occidentalilor, nerecunoscând că, cel puțin în perioada de început, scopurile comuniștilor difereau fundamental de interesele mării mase a populației.

Propaganda comunică: informații, teorii, modele sau valori. „Orice ideologie este centrată în ultimă instanță pe formularea unor obiective de realizat, a unor interese, exigențe, într-un cuvânt pe un sistem de valori care exprimă modul de evaluare a universului social prin prisma intereselor grupului social sau colectivității în cauză (...)”³.

¹ Coordonator Gh. Arădăvoaice, *Metodica propagandei politice, Studii. Sinteze. Experiențe*, București, 1987, p. 72.

² *Ibidem*, p. 75.

³ *Ibidem*, p. 77.

Există două modalități de transmitere a ideologiei, un model colaborativ-constructiv, unde „procesul de elaborarea a ideologiei este colectiv”⁴ și un model persuasiv, când emițătorul încearcă să-l convingă pe receptor să accepte integral mesajul transmis. Pentru ca receptorul să accepte în totalitate ideologia este necesar ca aceasta să fie indiscutabilă, mai presus de orice îndoială, iar mesajul să fie bine susținut (selectate acele argumente care susțin teoria). Modelul persuasiv se bazează pe manipularea afectivă, între emițător și receptor stabilindu-se o relație fără echivoc, transmițătorul sugerând inegalitatea cognitivă între cei doi poli ai propagandei (doar cel care transmite poate elabora ideologia, receptorul trebuie s-o accepte). Astfel, modelul colaborativ-constructiv are o orientare deschisă, creativă de colaborare, în timp ce modelul persuasiv are o orientare pasivă, receptorul acceptând mesajul transmițătorului.

Poate exista și „o a treia cale”, modelul conștientizării, când receptorului i se oferă oportunitatea de a alege, în conștiință de cauză. Acest al treilea model nu a fost utilizat de comuniști în perioada analizată, ei nelăsând receptorului nici o portiță de scăpare, intoxicându-l cu un mesaj care convenea partidului.

Pentru ca propaganda să obțină efectul dorit trebuie respectată una din cele trei reguli de bază ale difuzării cunoștințelor istorice și socio-umane: concordanța (noile informații să nu le contrazică pe cele anterior susținute de cel care a elaborat ideologia), constituirea (noile informații n-au nici o legătură cu cele vechi), restructurarea (dacă noul contrazice vechiul, să se găsească acele argumente prin care receptorul să fie convins de veridicitatea noilor informații)⁵.

„Difuzarea are ca rezultat nu numai însușirea ideologiei elaborate, ci și dezvoltarea capacității de înțelegere a membrilor grupului sau colectivității, în așa fel încât ei să poată participa mai eficient la dezvoltarea ideologiei”⁶.

Anul 1945 reprezintă începutul propagandei comuniste instituționalizate. Din acest moment conceptul de propagandă devine din ce în ce mai prezent în discuțiile din Guvern, Birou Politic și Secretariat, dar și obiectul a numeroase articole, studii și broșuri publicate în epocă.

Dacă în 1945 se spunea că „Propaganda nu e numai o muncă de intelectuali, e o muncă a întregului nostru Partid, e o muncă care trebuie să fie dirijată de un colectiv de partid”⁷, patru ani mai târziu, într-o broșură intitulată *Instrucțiuni pentru organizarea agitației politice de masă*, numărul mare de condiții pe care trebuie să le îndeplinească o persoană pentru a fi un bun agitator (propagandist) ne conduc spre concluzia că propaganda devenise între timp un scop în sine care presupune nu numai talent, ci și foarte mult studiu.

Broșura din 1949 ne spune că „Agitația politică de masă (îndrumarea) este unul din cele mai importante și mai eficiente mijloace de educație politică a maselor

⁴ *Ibidem*, p. 78.

⁵ *Ibidem*, p. 190.

⁶ *Ibidem*, p. 83.

⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, A.N.I.C., fond P.C.M. - Cancelarie, dosar 4/ 1945, f. 40.

muncitoare”⁸ și se poate transforma într-o armă puternică în mâna partidului dacă îndeplinește simultan o serie de condiții: principialitate, claritate, dacă respectă adevărul (adevărul comuniștilor!), dacă este legată de sarcinile concrete ce revin organizației de partid sau colectivității din care face parte agitatorul, dacă este combativă și ofensivă.

În anul 1960, într-o broșură editată de Secția de Propagandă și Agitație, definiția propagandei este lărgită, scopul acesteia fiind de a contribui la înțelegerea principalelor căi de creștere a productivității muncii, de a atrage cât mai mulți oameni în întrecerile socialiste, de a trezi dorința de a munci mai bine, de a-i educa în spiritul dragostei față de partid și guvern, de a combate influențele capitaliste, de a combate misticismul, prejudecățile, de a-i educa să lupte împotriva celor care fură și delapidază, de a-i educa în spiritul patriotismului socialist și al internaționalismului proletar, de a le cultiva dragostea pentru patrie și voința de a munci pentru înflorirea ei, de a educa masele în spiritul recunoștinței față de U.R.S.S.⁹. Cei cărora se adresează propaganda sunt întotdeauna oamenii muncii.

Trăsăturile propagandei rămân în mare parte aceleași: principialitate, conținut ideologic, caracter de masă, însă calitățile de care trebuie să dea dovadă un bun agitator sunt din ce în ce mai numeroase: cinste, cunoașterea doctrinei marxist-leniniste, combativitate, eficiență, cunoașterea metodelor de influențare a opiniei publice. Dacă în 1945 era suficient să fii membru de partid pentru a fi încadrat în aparatul propagandistic, 15 de ani mai târziu trebuie îndeplinite numeroase condiții pentru ca o persoană să fie capabilă să îndeplinească funcția de propagandist. Agitatorul trebuie să dovedească preocupare, simț de răspundere, să fie membru de partid (sau candidat) sau utemist, să fie cinstit, „ridicat din punct de vedere politic, ideologic și profesional”¹⁰ să aibă o comportare și ținută morală demnă, să fie cinstit, să cunoască și să înțeleagă politica partidului și să lupte pentru aplicarea ei, să fie pregătit profesional și, nu în ultimul rând, să cunoască sarcinile de producție din unitatea (colectivitatea) în care activează.

O evoluție este vizibilă și la nivelul tehnicilor de propagandă. Dacă în 1945 erau cunoscute și utilizate trei mari categorii de propagandă: orală („prin viu grai”), scrisă și vizuală, în timp se dezvoltă o altă tehnică, cu un mai mare impact, propaganda mixtă (audio-video), iar cele trei categorii evoluează și se perfecționează.

Cel mai prezent tip de agitație în faza de debut a propagandei politice comuniste este propaganda „prin viu grai” care implică numeroase tehnici: agitația de la om la om, agitația prin discuții cu câte 3-4 persoane în timpul pauzelor, convorbirile cu grupuri (minim 15-20 persoane) de muncitori/ țărani, conferința, citirea în colectiv a presei, serii de întrebări și răspunsuri, expuneri pe diferite teme ale fruntașilor în muncă, brigăzi științifice, sfatul bătrânilor.

⁸ ***, *Instrucțiuni pentru organizarea agitației politice de masă*, București, 1949, p. 3.

⁹ *Ibidem*, passim, p. 8-12.

¹⁰ ***, *Lecții pentru agitatori*, Comitetul Regional Cluj, Secția de Propagandă și Agitație, 1960, p. 33.

Tehnicile propagandei scrise rămân în mare aceeași (broșuri, presă), evoluția fiind însă vizibilă, atât la nivel calitativ, cât și cantitativ.

Propaganda vizuală, subiectul acestui studiu, este la rândul ei într-o permanentă perfecționare, evoluând de la afișe și lozinci la grafice, expoziții, table și panouri de onoare etc. Impactul propagandei vizuale¹¹ (și ulterior al celei audio –video) este întotdeauna mai mare, pentru că se adresează nu numai raționalului, ci și emoționalului prin calitățile artistice pe care le presupune un afiș, o pictură, o caricatură.

Formă de prezentare	Date reținute după 3 ore	Date reținute după 3 zile	Date reținute după 3 săptămâni
Oral	70 %	10%	1%
Vizual	72%	20%	6%
Audio-video	85%	65%	41%

Un material propagandistic devine mult mai atractiv dacă este scris simplu, cu litere mari, într-un limbaj clar și cu culori vii. Eficacitatea este sporită de sublinieri sau prin culori mai intense. Spre deosebire de scris, care presupune ca cel cărui i se adresează să știe să scrie, să citească și să înțeleagă mesajul, imaginea este mai ușor de înțeles și are o mai mare putere de convingere, îndeplinind simultan două condiții esențiale: funcționalitate și caracter estetic. Un procent mare, între 60-90%, din totalul informațiilor prelucrate de scoarța cerebrală sunt de natură vizuală¹², de aceea propaganda prin imagini a avut mereu un mai mare impact asupra omului.

Pentru a da rezultate și propaganda vizuală, la rândul ei, trebuie să aibă un just conținut ideologic și politic, un caracter educativ, mobilizator și combativ, să fie făcută cu spirit de discernământ și legată de actualitate.

Cromatică joacă un rol major. Despre modul de utilizare al culorii au fost redactate numeroase studii cu combinațiile recomandate sau cu cele ce nu pot fi utilizate. Astfel sunt sugerate perechile: albastru pentru fond alb, negru pe galben, verde pe alb, negru pe alb, verde pe roșu.

PLĂCUT	ÎNDOIELNIC	NEPLĂCUT
Roșu cu Bleomarin și Verde	Roșu cu Galben	Roșu cu Purpuriu și Violet

¹¹ *Metodica propagandei politice*, p. 277.

¹² *Ibidem*, p. 239.

Portocaliu cu Bleuciel, Verde și Violet	Portocaliu cu Roșu	Portocaliu cu Galben și Albastru verzui
Galben cu Purpuriu și Albastru	Galben cu Roșu și Violet	Galben cu Albastru verzui, Verde și Portocaliu
Verde cu Roșu și Violet	Verde cu Purpuriu și Galben	Verde cu Albastru și Portocaliu
Violet cu Verde și Portocaliu	Violet cu Galben	Violet cu Roșu, Purpuriu și Albastru

Pentru a fi percepute mai bine de la distanță sunt recomandate culorile: roșu, galben, verde, albastru. Se consideră că nuanțele închise au un efect depresiv, descurajant, negativ, în timp ce nuanțele prea vii sunt obositoare. Adulții preferă culorile: albastru, roșu, verde, violet, oranj, galben, pentru că sunt mai ușor de identificat de la distanță.

Pentru grafice și panouri este alcătuită și o ordine a identificării tipurilor de caractere de la distanță: cifre, litere, forme geometrice.

Vizibile de la distanță sunt și combinațiile: (în această ordine)

1. negru pe fond galben
2. verde pe fond alb
3. roșu pe fond alb
4. albastru pe fond alb
5. alb pe fond albastru
6. negru pe fond alb
7. galben pe fond negru
8. alb pe fond roșu
9. alb pe fond verde
10. alb pe fond negru
11. roșu pe fond negru
12. verde pe fond roșu¹³.

Pentru o percepere bună a propagandei prin imagini este esențial să se respecte o serie de parametri tehnici. Raportul dintre grosimea și înălțimea unei litere sau cifre să fie de 1/13 dacă semnul este scris cu alb pe fond negru și de 1/8 dacă scrierea este albă pe fond negru. Culorile și cifrele sunt mai ușor de perceput decât literele și formele geometrice, în timp ce un material propagandistic cromatic se identifică de două ori mai repede decât unul acromatic. Pentru planșe cu fond alb (inclusiv caricaturi) nu se recomandă folosirea chenarelor cu verde pentru că sporesc timpul de percepție și îngreunează înțelegerea¹⁴. Ordinea identificării semnelor: cifre, semne în formă de linie dreaptă, cel mai greu identificabile fiind simbolurile colorate și semnele în formă de elipsă.

¹³ *Ibidem*, p. 238-239.

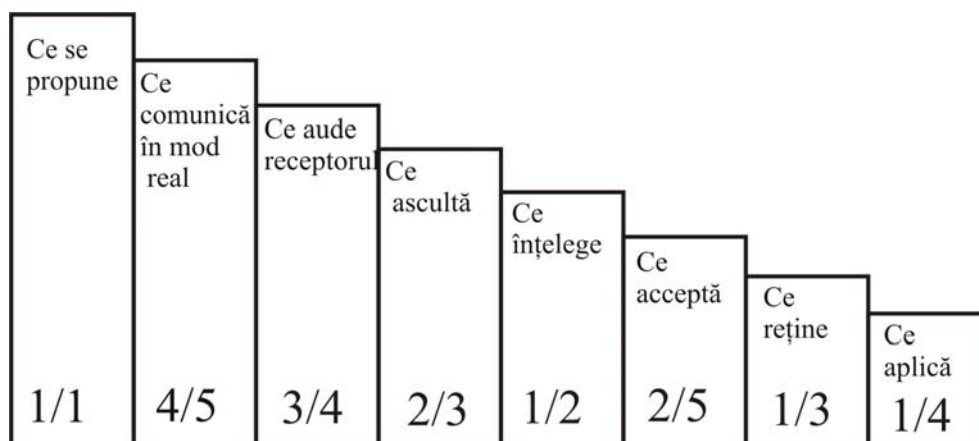
¹⁴ *Ibidem*, passim p. 238-241.

„Cu cât densitatea semnelor și semnalelor crește într-un material audio-vizual, cu atât crește și probabilitatea greșelilor de percepție și înțelegere”¹⁵. Mesajele propagandei vizuale sunt mai eficiente, în funcție de dispunerea spațială a desenului și textului.

cea mai bună zonă de percepție	
	zona cel mai slab percepută

Figurile, semnele, semnalele sunt mai repede detectate dacă sunt amplasate în centrul figurii. „Timpul de percepție crește cu 5-10% pe măsură ce ne depărtăm de centru spre margine”¹⁶. Din acest motiv, elementele cele mai importante se vor așeza în centrul paginii, iar cele secundare la periferie.

Studiile efectuate în anii `80 au ajuns la concluzia că există un model de propagare a informației¹⁷.

Toate aceste caracteristici și considerații despre propaganda vizuală sunt aplicabile și caricaturii ca tip de propagandă vizuală.

Lupta de clasă

Noțiunea de clasă apare în Roma antică drept criteriu censitar, delimitându-i pe cei care aveau suficiente mijloace materiale pentru a echipa militari – „classis” și cei lipsiți de aceste mijloace – „infra classis”. Termenul evoluează, ajungând în sec.

¹⁵ *Ibidem*, p. 241.

¹⁶ *Ibidem*, p. 242.

¹⁷ *Ibidem*, p. 264.

XIII la a defini diviziunea socială în funcție de locul ocupat de aceste clase în circulația bogățiilor. Francois Quesney, la 1758, distinge trei clase: „clasa producătorilor” (agricultori), „clasa proprietarilor” (proprietari funciari) și „clasa sterilă” (meseriași, comercianți și profesii liberale). O nouă teorie economică, cea a lui David Ricardo, redefiniște noțiunea de clasă, reducând numărul acestora la două: „capitaliști” și „salariați”. În secolul XIX, Sain-Simon, Proudhon, K. Marx sintetizează noi teorii, susținând că în funcție de venituri și mărimea lor, respectiv locul ocupat în raporturile de producție, clasele devin realități sociale identificabile¹⁸.

Din acest moment o nouă teorie își face loc din ce în ce mai puternic: lupta de clasă. Marxismul, teorie și program al mișcării muncitorești, susține că dezvoltarea unei societăți este condiționată de contradicțiile între modurile de producție (începând din antichitate) și de relațiile de producție.

Sursele de inspirație ale marxismului sunt diverse, de la filozofia lui Hegel, la economia politică a lui Adam Smith, de la teoria economică a lui David Ricardo, la socialismul francez al secolului XIX. Dacă Hegel crede că dezvoltarea ideilor este motorul evoluției societății umane, Marx și ceilalți membri ai grupării „Tinerii Hegelieni” au păstrat în mare parte teoria marelui filozof, înlocuind idealismul dialectic cu materialismul dialectic. Economistul scoțian Adam Smith este pentru neintervenția statului în economie și introduce conceptele de „laissez faire” și „free trade”, în timp ce David Ricardo, în lucrarea „Principles of Political Economy and Taxation” susține că salariile sunt determinate de prețul alimentelor, care preț, la rândul lui, este determinat de costurile de producție și de cantitatea de muncă necesară pentru producere. De la Ricardo, Marx a preluat teoria conform căreia muncitorii, capitaliștii și proprietarii de pământ reprezintă clase separate, iar din socialismul utopic al lui Ch. Fourier a preluat ideea vieții în comun, a libertății prin liberă întovărășire și a egalității prin satisfacerea nevoilor tuturor și posesia în comun a bunurilor. Diferența între Marx și Fourier intervine în momentul în care Marx „atribuie un anumit rol clasei proletare (...) care va trebui să înființeze noi raporturi sociale pe cale revoluționară”¹⁹.

Pentru Marx, lupta de clasă reprezintă lupta proletariatului, victimă a exploatării capitaliste, care în final va duce la desființarea claselor sociale. Într-o economie liberă, poziția unui individ în cadrul societății este determinată de raporturile lui cu ceilalți membri. Aceste raporturi dintre ei sunt interșanjabile, același individ putând fi în simultan producător și consumator, proprietar și salariat. De aceea relațiile dintre indivizi nu sunt determinante pentru a defini relațiile dintre clase. De altfel, ceea ce contează cu adevărat nu este poziția socială a unui individ, apartenența lui la o anumită clasă, ci rolul acelei clase în viața societății. Interesele indivizilor nu sunt incompatibile, dar o dată individul integrat într-o clasă interesele ei sunt incompatibile cu ale altor clase. „Dar economia politică clasică, care învața

¹⁸ Sergiu Tămaș, *Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, 1993, p. 42.

¹⁹ Vladimir Tismăneanu, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Iași, 1997, p. 158.

solidaritatea de interese, a pus ea însăși temelia pentru o nouă teorie a conflictului de clasă. Mercantiliștii au plasat bunurile în centrul științei economice (...). A fost o mare înfăptuire a clasicilor în această privință că, mai presus de bunuri, ei au pus omul economic (...). Dar Ricardo merge mai încă departe. (...) el extinde conflictul de clasă la dinamică. (...) Și tocmai aici intră Marx cu teoria economică pe care o propune în *Das Kapital*. (...) Dar chiar și în *Das Kapital*, Marx nu delimitează precis conceptul de clasă, deși este de importanță fundamentală pentru teoria lui. El nu definește ce este clasa, ci se limitează la enumerarea „marilor clase” în care este împărțită societatea modernă capitalistă”²⁰.

Manifestul Partidului Comunist

Teoria luptei de clasă este prezentă și în *Manifestul Partidului Comunist*, la acel timp (1848), Marx explicând-o ca un contrast între poziția legală și dimensiunea averii.

„Liga Comuniștilor, o asociație muncitorească internațională, care în împrejurările de atunci nu putea, firește, să fie decât secretă, ne-a însărcinat pe subsemnații, (Marx și Engels, n.n.) la Congresul ținut la Londra în noiembrie 1847, să alcătuim un amănunțit program de partid, teoretic și practic, destinat publicității. Așa s-a născut acest *Manifest*, al cărui manuscris a fost trimis la Londra, câteva săptămâni înainte de revoluția din februarie (cea din Franța, din 1848, n.n.) pentru a fi tipărit”²¹. Lucrarea celor doi va avea o mare circulație în epocă, fiind ulterior tradusă și publicată în Franța (1848), Anglia (1850), Statele Unite, unde în 1871 circulau trei traduceri diferite, Rusia (1869), Polonia (1892) etc.

La fel de interesante ca textul propriu-zis, prin prisma informațiilor oferite despre intențiile lor, sunt prefețele semnate de cei doi autori la principalele traduceri apărute în Europa. Astfel, în prefața la ediția germană din 1883, Engels nota „Idea fundamentală care străbate ca un fir roșu *Manifestul*, și anume că producția economică și structura socială pe care în fiecare epocă istorică ea o generează în mod necesar constituie baza istoriei politice și intelectuale a acestor epoci; că, în consecință, întreaga istorie (de la dizolvarea străvechii proprietăți comune asupra pământului) a fost istoria luptelor de clasă, a luptelor dintre clasele exploatare și clasele exploatare, dintre clasele dominante și clasele dominate, pe diferite trepte ale dezvoltării sociale; că această luptă a atins însă în momentul de față o treaptă când clasa exploatată și asuprită (proletariatul) nu se mai poate elibera de clasa care o exploatează și o asuprește (burghezia) fără a elibera în același timp pentru totdeauna întreaga societate de exploatare, asuprire și lupte de clasă – această idee fundamentală îi aparține de-a-ntregul și exclusiv lui Marx”²².

²⁰ Ludwig von Mises, *Socialismul. O analiză economică și sociologică*, Biblioteca virtuală a Institutului von Mises.

²¹ Prefața la ediția germană din 1872 semnată de Karl Marx și Friedrich Engels; vezi Marx-Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, 1959, p. 5.

²² *Manifestul...* p. 11.

Manifestul Partidului Comunist este structurat în patru capitole: I. Burghezi și proletari; II. Proletari și comuniști; III. Literatura socialistă și comunistă; IV. Poziția comuniștilor față de diferitele partide de opoziție. Primul capitol, cel dedicat celor două clase care se află într-un permanent conflict, propune un traseu prin istoria omenirii, punctând apariția celor două clase sociale și evoluția lor. Definiția însă, care presupune o raportare la genul proxim și diferența specifică, nu este oferită în text, fiind adăugată ulterior, de către Engels, la ediția engleză din 1888, ca notă. Astfel: „Prin burghezie se înțelege clasa capitaliștilor moderni proprietari ai mijloacelor de producție socială, care exploatează munca salariată. Prin proletariat se înțelege clasa muncitorilor salariați moderni, care, neposedând mijloace de producție proprii sunt nevoiți să-și vândă forța lor de muncă pentru a putea trăi”²³.

Cuvântul burghezie își are originea etimologică de la germanul *burg* sau francezul *bourg* care înseamnă oraș. Noțiunea apare prima dată în secolul XIII, dar folosirea începe abia în timpul revoluției franceze, în burghezie încadrându-se cei care au o putere economică, politică, socială, din ce în ce mai mare. Există și o a doua accepțiune a acestui termen „forță socială care a promovat un sistem economic diferit de cel feudal, cunoscut sub numele de capitalism”²⁴. De cealaltă parte, noțiunea de proletar apare încă din timpul Imperiului Roman desemnând în epocă speța cea mai de jos a orașenilor, cei fără avere și fără proprietăți (muncitori manuali lipsiți de drepturi și de averi).

Marxismul, pornind de la aceste două clase definește conceptul de luptă de clasă și fazele ei. „Nici cei mai de seamă sociologi ai perioadei premarxiste, care au văzut contradicțiile de clasă și lupta dintre clase (...) nu au știut să se ridice până la înțelegerea justă a cauzelor acestor contradicții. (...) Marxismul a pus capăt acestei stări lamentabile a sociologiei”²⁵.

Pentru Marx burghezia este o forță reacționară ce-și menține poziția de supremație ținând în frâu dezvoltarea proletariatului. Antagonismul dintre cele două clase nu este o invenție a secolului XIX, ci a existat, încă din antichitate, un conflict latent între exploatatori și exploatați, indiferent de numele pe care l-au purtat: patricieni-plebei, cavaleri-sclavi, feudali-iobagi, breslași-calfă etc. *Manifestul* ... recunoaște rolul istoric al burgheziei (în evoluția economiei, în crearea orașelor, în crearea piețelor de desfacere, vocația universală din cultură și rolul politic în centralizarea statelor). „Burghezia a avut în istorie un rol cât se poate de revoluționar. Burghezia a desființat, pretutindeni unde a ajuns la putere, toate relațiile feudale, patriarhale, idilice”²⁶, dar se face vinovată că a înlocuit modul de viață mic burghez (patriarhal, sentimental) cu modul calculat, că este prea legat de bani, că „a pus în locul exploatării voalate de iluzii religioase și

²³ *Ibidem*, p. 30.

²⁴ Sergiu Tămaș, *op. cit.*, p. 35.

²⁵ A.I. Vișinschi, *Învățătura lui I.V. Stalin despre statul socialist*, 1950, p. 4.

²⁶ *Manifestul...*, p. 34.

politice, exploatarea deschisă, nerușinată, directă și brutală”²⁷. Cum apogeul acestei clase a fost atins prea brusc, „societatea posedă prea multă civilizație, prea multe mijloace de trai, prea multă industrie, prea mult comerț”²⁸, unica soluție, din perspectiva lui Marx, este dispariția acestei clase. „Armele cu care burghezia a doborât feudalismul se îndreaptă astăzi împotriva burgheziei însăși. Dar burghezia nu a făurit numai armele care îi aduc moartea; ea a creat și oamenii care vor mânui aceste arme – muncitorii moderni, proletarii”²⁹.

Dacă într-o primă fază, Marx îi consideră pe proletari o marfă, pentru că se vând pentru bani, într-o lucrare ulterioară, *Munca salariată și capitalul*, nuanțează această idee, susținând că proletarul vinde nu munca, ci forța sa de muncă. Dezvoltarea burgheziei atrage după sine și o evoluție a proletariatului, printr-o mișcare de translație dinspre păturile de mijloc, sărăcite, către un proletariat care alături de salariați îi înglobează și pe micii industriași, micii negustori, rentierii, meseriași și țăranii. Creșterea nu este doar cantitativă, ci și calitativă, proletariatul devenind astfel o forță suficient de puternică pentru a se opune burgheziei. „Din timp în timp înving muncitorii, dar numai în mod trecător. Adevăratul rezultat al luptelor lor nu este succesul imediat, ci unirea mereu crescândă a muncitorilor. (...) Această legătură e suficientă pentru ca numeroasele lupte locale, care au pretutindeni același caracter, să fie centralizate într-o luptă națională, într-o luptă de clasă. Orice luptă de clasă este însă o luptă politică”³⁰. Câștigătorul acestei lupte, consideră Marx, nu poate fi decât proletariatul căruia în final i se va alătura și o parte a clasei dominante, pentru că proletariatul reprezintă viitorul. El nu va dispărea pentru că este o clasă revoluționară, și mai mult decât atât, nu este o creație artificială, ci propriul ei produs.

Lupta de clasă la Lenin și Stalin

Aceste teorii ale lui Marx și Engels vor fi continuate și completate de Lenin. Leninismul a debutat ca o latură a marxismului, devenind în timp dominantă sa. În articolul intitulat *Trei izvoare și trei părți constitutive ale marxismului*, publicat la 3 martie 1913, Lenin reia teoria funcției de motor al societății pe care trebuie s-o joace lupta de clasă. „Nici una din victoriile libertății politice împotriva clasei feudalelor n-a fost câștigată fără împotrivirea cea mai disperată. Nici o țară capitalistă nu s-a orânduit pe o bază mai mult sau mai puțin liberă și democratică, fără o luptă pe viață și pe moarte între diferitele clase ale societății capitaliste. Genialitatea lui Marx constă în faptul că a fost în stare, înaintea tuturor, să tragă de aici și să aplice consecvent concluzia pe care o indică întreaga istorie mondială. Această concluzie este teoria luptei de clasă”³¹.

²⁷ *Ibidem*, p. 35.

²⁸ *Ibidem*, p. 38.

²⁹ *Ibidem*, p. 39.

³⁰ *Ibidem*, p. 41.

³¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol 19, București, 1957, p. 7.

Cele două clase antagonice sunt definite de Lenin încă din 1903, în lucrarea *Către sărăcimea satelor*. Pentru Lenin burghez înseamnă proprietar. Mare burghez este marele proprietar, mic burghez este micul proprietar. „Burghezie și proletariat este același lucru ca proprietari și muncitori, bogați și săraci, oameni care trăiesc din munca altora și oameni care muncesc pentru alții în schimbul unei plăți”³². Pentru el lupta de clasă nu este altceva decât „lupta unei părți a poporului împotriva celeilalte, lupta masei lipsite de drepturi, asuprite și care muncește împotriva privilegiaților, a asupritorilor și a paraziților, lupta muncitorilor salariați sau a proletarilor împotriva proprietarilor sau a burgheziei”³³.

Lenin susține că proletariatul nu este capabil de revoluție în lipsa unui partid care sa-l conducă, în speță, partidul comunist. În plus introduce noi teorii: centralismul-democratic; imperialismul- ultima fază a capitalismului; dictatura proletariatului etc. Teoria despre imperialism pornește de la ideea că țările cu burghezie dezvoltată, pentru a evita revoluția se folosesc de colonii, atât ca sursă de materii prime, cât ca și de bușeu pentru produsele finite. Din cauza aceasta revoluția întârzie, iar muncitorii mulțumiți se grupează în partide social-democratice. Revoluția e mai aproape de Rusia și nu țările capitaliste, cum preconizase Marx.

„Pentru Lenin, în sfârșit, chestiunea era să răstoarne nu burghezia, ci autocrația, să instaureze nu dictatura socialistă a clasei muncitoare, ci o <<dictatură democratică a proletariatului și țăranilor>>. Fiindcă exista în Rusia <<o imensă populație rurală și mic burgheză capabilă să susțină revoluția democratică, dar încă nu pe cea socialistă>>”³⁴.

Încă de la început, leninismul a întâlnit multe voci care l-a contestat, din toate palierele politice (social-democrații, anarhiștii, liberalii, conservatorii etc.), mai ales pentru că susținea o revoluție în Rusia, o țară slab dezvoltată din punct economic, spre deosebire de Marx care ierarhizase sistemele politice pornind de la capitalism și trecând prin socialism la comunism.

Conceptul de „luptă de clasă” este prezent nu numai în teorie, ci folosit și în cadrul plenarelor, conferințelor și congreselor Partidului bolșevic. „Revoluția proletară trebuie să înceapă cu relația fundamentală dintre cele două clase vrăjmașe, dintre proletariat și burghezie” se spunea la congresul PCb din Rusia din 18-23 martie 1919, în timp ce „sarcina fundamentală era de a preda puterea în mâinile clasei muncitoare, de a asigura dictatura ei, de a răsturna burghezia”³⁵. Ideea este dusă mai departe: „se poate spune că între *Capitalul* lui Marx este consacrat explicării adevărului, că forțele de bază ale societății capitaliste **sunt și nu pot fi** decât burghezia și proletariatul”³⁶, unde burghezia este definită drept constructor al societății capitaliste, iar proletariatul drept singura forță capabilă s-o

³² Lenin, *Către sărăcimea satelor*, București, 1954, p. 18.

³³ *Ibidem*, p. 72.

³⁴ Boris Souvaine, *Stalin*, București, 1999, p. 81.

³⁵ Lenin, *Opere*, vol. 29, București, 1959, p. 182.

³⁶ *Ibidem*, p. 183.

înlătore, „groparul ei”. Este totodată introdusă în această ecuație și țărănimea, în momentul în care se enunță postulatul că mișcarea din primăvara lui 1917 a fost o revoluție burgheză, pentru că lupta de clasă nu începuse să se desfășoare la sate. Din punctul de vedere al bolșevicilor „revoluția din februarie (1917, n.n.) marcase un stadiu critic în lupta de clasă, în care burghezia înlăturase vechile structuri feudale reprezentate de țar. Acest stadiu, așa cum arătase și Marx era preludiul inevitabil al revoluției proletariului”³⁷. Însă, începând cu 1918 debutează și revoluția proletară la sate, prin separarea elementelor proletare și semiproletare și unirea lor cu proletariatul orășenesc „în vederea luptei împotriva burgheziei de la sate”³⁸.

„Justiția, etica, potrivit afirmațiilor lui Lenin sunt determinate de criteriile de clasă. Binele unuia este răul altuia, sau, în idiom marxist, proletariatul și burghezia au perspective și angajamente morale antagonice. În ultimă instanță, disciplina de partid, principiul politic venerat de toți leniniștii, s-a concretizat în imaginea infailibilului, conferită secretarului general”³⁹.

Linia politică a lui Lenin a fost urmată în Uniunea Sovietică până în deceniul al treilea al secolului XX, când începe să se apropie de „stalinism”. Dacă marxism-leninismul este ideologia oficială a Uniunii Sovietice, stalinismul este mai degrabă un stil de guvernare decât o ideologie⁴⁰. Stalin nu a fost un ideolog, el nu a continuat teoriile lui Marx sau Lenin, ci le-a interpretat în funcție de interese. Cele mai importante contribuții ale lui Stalin rămân: teoria ascuțirii luptei de clasă odată cu dezvoltarea socialismului (pentru a-și justifica represiunea politică) și politica economică (colectivizarea, industrializarea, planurile cincinale).

Pentru Stalin, dictatura proletariului are trei componente: 1. folosirea puterii de stat a proletarilor pentru reprimarea exploataților, pentru apărarea țării, pentru întărirea legăturilor cu proletarii din alte state și pentru victoria revoluției; 2. folosirea puterii de stat a proletarilor pentru ruperea de burghezie a maselor exploatare; 3. folosirea puterii de stat a proletarilor pentru construirea socialismului⁴¹. Teoria luptei de clasă este încă prezentă în discursul liderului de la Kremlin și va face parte din arsenalul propagandistic al acestuia ori de câte ori va fi nevoie să-și legitimizeze prin intermediul ei politica represivă.

Colectivizarea agriculturii Modelul sovietic

Deși Rusia secolului XIX era o țară slab industrializată, nici sistemul agricol nu era eficient. Existau numeroase terenuri, patru cincimi din populație era formată din țărani, dar cu toate acestea economia nu era prosperă. În nord, din

³⁷ Michael Lynch, *Reacțiune și revoluție. Rusia 1881-1924*, București, 2000, p. 114.

³⁸ *Ibidem*, p. 187.

³⁹ Vladimir Tismăneanu, *op.cit.*, p. 32.

⁴⁰ Enciclopedia on-line Wikipedia.

⁴¹ A.I. Vișinschi, *op.cit.*, p. 14.

cauza climei, agricultura nu putea fi practică, iar în zonele bune din punct de vedere climateric erau prea mulți țărani în comparație cu suprafețele de pământ.

„În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, existența unei țărănime în general analfabete, profund conservatoare și rezistentă la schimbări, în majoritatea cazurilor trăind în condiții de extremă sărăcie, era consecința firească a mecanismelor sociale, politice și economice rudimentare a Rusiei imperiale”⁴².

În urma revoluției din 1905, noul prim-ministru al Rusiei, Stolîpin, are o încercare de reformare a societății dorind prin aceasta să micșoreze nemulțumirile sociale, mai ales că politica guvernamentală de eliberare a iobagilor din 1861 crease o situație și mai rea pentru țărănime. De aceea, în 1906 și 1907 a introdus o serie de măsuri prin care țărani puteau să voteze plecarea dintr-o comunitate. „S-a introdus autoritatea mir-ului și s-a promovat ideea gospodăriei individuale”⁴³. Astfel, s-a înființat Banca Agricolă pentru a aloca fonduri țăranilor pentru a cumpăra pământ, populația rurală fiind încurajată să creeze ferme după model occidental. S-a păstrat însă politica de strămutare a populației în zonele depopulate, dar cu terenuri agricole. Reforma lui n-a avut însă efectul scontat (poate și din cauză de lipsă de timp; în 1914 izbucnește primul război mondial). „Sistemul parcelelor continuă să prevaleze; doar 10% din pământ fusese organizat în ferme. Țăranii ezitau să abandoneze securitatea oferită de comunitate în favoarea nesiguranței unei cultivări individuale a terenului”⁴⁴.

Situația țărănimii începe să facă obiectul unor strategii și teorii promovate atât de partidele politice din Rusia, cât și de ideologii marxiști. Populiștii (narodnicii)⁴⁵ își propuneau educarea țărănimii pentru a deveni conștientă de potențialul ei revoluționar, socialiștii-revoluționari (eserii)⁴⁶, la Congresul din 1906 promiteau țărănimii că „vor pune capăt <<principiului burghez al proprietății private prin înapoierea pământului către aceia care l-au lucrat>>⁴⁷”, iar social-democrații⁴⁸ preluaseră ideile lui Marx privind țărănimea.

Evenimentele din 1917 readuc din nou în prim-plan problema țărănimii. Țăranii credeau că după răsturnarea țarismului pământul va fi confiscat de la moșieri și biserică și împărțit. Cum acest lucru întârzia să se întâmple, în anul 1917 au loc numeroase revolte țărănești.

Venirea bolșevicilor la putere inaugurează o nouă etapă în evoluția Rusiei, putând fi delimitate, între 1917-1924 (moartea lui Lenin) trei etape: capitalismul de stat (1917-1918), comunismul de război (1918-1921) și Noua Politică Economică (1921-1924)⁴⁹.

⁴² Michael Lynch, *op.cit.*, p. 14.

⁴³ *Ibidem*, p. 31.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 32.

⁴⁵ Populismul – mișcare revoluționară ce pornea de la ideea că viitorul aparține țărănimii.

⁴⁶ Partidul Socialist-Revoluționar s-a desprins din mișcarea populistă, având în Victor Cernov un lider care dorea să creeze o bază teoretică fermă pentru populism.

⁴⁷ Michael Lynch, *op.cit.*, p. 45.

⁴⁸ Partidul Social-Democrat Muncitoresc Rus a fost fondat în 1989, partid marxist, care l-a avut ca purtător de cuvânt pe Vladimir Ulianov (Lenin).

⁴⁹ Michael Lynch, *op.cit.*, p. 155.

Despre țărănime și situația ei, atât Marx, cât și Lenin au elaborat numeroase teorii ce vor forma baza politicii economice a Rusiei. Astfel, în lucrarea *Proletariatul agricol*, Marx susținea că în vestul Europei, din cauza concurenței noilor exploatare agricole, țărani își părăsesc gospodăriile și încep să lucreze la marile ferme și moșii. Industrializarea a dus la rândul ei la un excedent de mână de lucru în agricultură și la mizeria din regiunile agricole⁵⁰.

Țărănimea din Rusia, mult înapoiată față de cea din Occident, era împărțită de Lenin în trei categorii: înstărită, mijlocie, săracă și din această cauză tehnica agricolă diferă în funcție de această ierarhizare. Țărănimea înstărită este proprietara unor gospodării mari, cu un inventar bogat și dispune de mijloace bănești. Cu cât suprafața deținută este mai mare, cu atât cheltuielile pentru cultivarea ei scad, așa că țărani înstăriți își permit să angajeze salariați pentru a le exploata pământul. Țărănimea săracă, așa numitul proletariat agricol, în încercarea de a obține venituri din ocupații agricole, își arendează micile loturi de care dispune și lucrează ca salariați la cei înstăriți. Cea de-a treia categorie se află undeva la mijloc între celelalte două⁵¹. Descompunerea țărânimii a dus la apariția unor noi categorii sociale: burghezia sătească (țărănimea înstărită, cea care practică agricultura cu caracter comercial) și proletariatul sătesc (clasa muncitorilor salariați cu lot, țărănimea săracă, fără pământ, muncitorul agricol, zilierul)⁵². Cei din clasa de mijloc, în anii slabi din punct de vedere agricol, trec în rândul proletariatului.

În cele 10 teze din aprilie ale lui Lenin, la punctul 6 se cerea confiscarea tuturor pământurilor moșierești, naționalizarea tuturor pământurilor din țară, formarea sovietelor sătești și crearea de gospodării model sub controlul deputaților muncitorilor agricoli. La Conferința VII a P.M.S.D.(b) s-a propus sprijinirea, de către partid, a inițiativei comitetelor țărănești care într-un șir de localități din Rusia predau inventarul moșieresc, viu și mort, în mâinile țărânimii organizate în comitete, în timp ce la cel de-al patrulea Congres al Sovietelor de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților din Rusia, 25-26 octombrie 1917, s-a discutat un raport asupra pământului și s-a dat un decret prin care se cerea răspicat desființarea proprietății moșierești asupra pământului, fără despăgubire.

În 1919, în proiectul de program al Partidului Comunist bolșevic din Rusia, se enunța teoria desființării proprietății private, organizarea unei mari agriculturi socialiste și organizarea de gospodării de stat (mari gospodării socialiste). Se cere încurajarea comunelor agricole (uniuni de agricultori organizate pe baza liberului consimțământ) și încurajarea asociațiilor și a întovărășirilor⁵³. În susținerea acestei politici, partidul se baza pe păturile proletare și semiproletare, pe care dorea să le organizeze într-o formă de sine stătătoare (comitete ale sărăcimii, celule de partid de la sate, syndicate), în încercarea de a le smulge de sub influența burgheziei sătești și a le apropia de proletariatul orășenesc.

⁵⁰ L. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 2, București, 1958, p. 497.

⁵¹ Vezi Lenin, *Opere*, vol. 3, București, 1950, p. 56-61.

⁵² *Ibidem*, p. 156-163.

⁵³ Lenin, *Opere*, vol. 29, București, 1959, p. 121.

Este enunțată și politica partidului comunist față de chiaburi – „luptă hotărâtă împotriva tendințelor lor de exploatare, în sfârșirea rezistenței lor față de politica sovietică, comunistă”⁵⁴. În ceea ce privește clasa mijlocașilor se dorea atragerea ei treptată și sistematică. „Partidul își pune ca sarcină s-o despartă de chiaburi, s-o atragă de partea clasei muncitoare (...) căutând să ajungă la o înțelegere practică cu ea de câte ori e vorba de interesele ei vitale, făcându-i concesii în ceea ce privește alegerea mijloacelor de înlăturare a transformărilor socialiste”⁵⁵.

La Congresul VII al PC.(b) din Rusia, desfășurat între 18-23 martie 1919, raportul asupra muncii la țară spunea că „revoluția proletară trebuie să înceapă cu relația fundamentală dintre cele două clase vrăjmașe, dintre proletariat și burghezie” și că „sarcina fundamentală este de a preda puterea în mâinile clasei muncitoare, de a asigura dictatura ei, de a răsturna burghezia”⁵⁶.

Țărănimea mijlocașă, în parte proprietară, în parte salariată, este categoria pe care partidul o dorește de parte lui în lupta cu burghezia, dar mijlocașii reprezintă o clasă care șovăie. „Nu există nimic mai stupid decât însăși ideea de a recurge la violență în domeniul relațiilor economice cu țăranul mijlocaș”⁵⁷. De aceea, s-a dat o rezoluție față de mijlocași, pentru a-i atrage de parte partidului, în care se susține că „țărănimea mijlocașă nu face parte din rândul exploataților” și se cere să nu fie constrânși să se înscrie în întovărășiri, să nu se facă rechiziții de la ei⁵⁸.

Aceste teorii și programe de preluare a pământului fără forță, prin înțelegere între țărani și proprietari vor fi repede uitate, odată cu începerea procesului colectivizării. În 1924, la început, colectivizare a fost declarată „voluntară”. În cadrul unei ofensive propagandistice, Stalin identifică „culacii”⁵⁹ ca fiind clasa care frânează colectivizarea, pentru că monopolizează pământurile și mențin artificial prețurile ridicate la alimente. „Cu toate acestea, conceptul de <<clasă a culacilor>>, după cum au arătat cercetătorii, s-a dovedit a fi un alt mit stalinist.⁶⁰”. De fapt, culacii nu erau o clasă de proprietari exploatați, cum îi descria propaganda, ci o categorie de țărani care prin efort propriu s-a îmbogățit. „Totuși, dată fiind tradiția oprimirii din agricultură a timpurilor țariste, mitul clasei culacilor s-a dovedit foarte puternic și a furnizat pretextul procedurii la coerciție împotriva țăranimii în întregime, împotriva țăranilor mijlocași și a celor săraci deopotrivă cu <<culacii>>”⁶¹.

În 1928 are loc purificarea sovietelor sătești prin excluderea culacilor și țăranilor mijlocași. La 27 decembrie 1929 Stalin decretează lichidarea clasei culacilor (chiar dacă cu un an în urmă declarase „în condițiile noastre deculacizarea

⁵⁴ *Ibidem*, p. 122.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 182-183.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 194.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 202.

⁵⁹ Din punct de vedere etimologic culacul este arendașul unui sat.

⁶⁰ Michael Lynch, *Stalin și Hrușciiov. U.R.S.S., 1924-1964*, București, 2002, p. 37.

⁶¹ *Ibidem*, p. 38.

este o prostie”⁶²), Molotov fiind însărcinat cu elaborarea strategiei, iar la 30 ianuarie se dă o hotărâre de partid asupra eliminării culacilor. Nouă zile mai târziu, la 5 ianuarie 1930 este promulgat programul colectivizării, care cerea ca până-n toamnă să fie colectivizate zonele Caucazul de Nord și Volga, pentru ca în 1931 și restul regiunilor producătoare de cereale.

Erau identificate trei categorii de chiaburi (culaci): 1. cei implicați în acțiunile contrarevoluționare (urmau a fi arestați și trimiși în lagăre sau executați, dacă opun rezistență); 2. cei ce au dovedit o opoziție mai puțin activă (care urmau a fi arestați și deportați în ținuturi îndepărtate); 3. „devotații regimului” (urmau a fi strămutați la marginea raioanelor în care locuiau). Această acțiune de „desculacizare” a dus la numeroase abuzuri și jafuri (multe din proprietăți cumpărate la preț de nimic de cei puși a face deschiaburirea). Dacă în prima fază oamenii n-au reacționat, fiind într-o puternică stare de șoc, ulterior are loc însă un proces de regrupare a țărănimii, care începe să opună rezistență și să se revolte. Pentru a evita un iminent război civil sunt date o serie de circulare pentru încetinirea ritmului colectivizării.

La 2 martie 1930 este publicat în presa rusă articolul (pur propagandistic) lui Stalin, „Beția succesului”, în care este criticată modalitatea în care s-a făcut colectivizarea, sunt condamnate abuzurile și faptul că nu s-a intrat în colhozuri pe bază de voluntariat. Efectul acestuia este instantaneu, mulți țărani părăsind colhozurile⁶³.

Colectivizarea forțată nu a adus însă progresul economic susținut de propaganda comunistă, ci o foamete puternică, pe care mulți istorici au pus-o pe seama lui Stalin, care a încercat astfel să înfrângă rezistența țărănimii față de colectivizare. În istoria Rusiei secolului XX mai existase o mare foamete, între 1921-1922, dar atunci sovieticii au recunoscut-o și au cerut ajutor internațional. Însă în 1932 și 1933 au negat această stare de fapt și au dus o campanie propagandistică în forță, pentru a convinge occidentul că U.R.S.S.-ul n-are nici o problemă. În acest sens sunt organizate vizite pentru ziariștii occidentali care să scrie ulterior despre succesul reformei economice din Rusia. Ceea ce nu se spunea era că traseul ziaristilor era bine stabilit, pentru a vizita doar regiunile cu colhozuri model, unde foamea nu făcuse încă ravagii. Cu toate acestea, francezul Pierre Pascal, corespondent al „Bulletin communiste din Paris”, nota „întreaga Rusie rurală urlă în acest moment de durere și disperare”⁶⁴.

Întrebarea de unde a apărut foamea rămâne, pentru că în documentele oficiale ale partidului și guvernului se susținea că s-au creat colhozuri tocmai pentru a da recoltele obținute la stat. Dacă recunoșteau foamea, trebuiau să recunoască și falimentul agriculturii colectiviste.

Începând cu anul 1932 colhoznicii, pentru a nu da cotele, încep să ascundă și să fure din recoltă, prin înțelegere cu cei de la comisiile de colectare. Reacția

⁶² Boris Souvarine, *op. cit.*, p. 399.

⁶³ Stephane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Luis Paune, Andrzej Poczkowski, Karel Bartosek, Jean-Luis Margolin, *Cartea neagră a comunismului. Crime. Teroare. Represiune*, București, 1998, p. 141.

⁶⁴ Boris Souvarine, *op. cit.*, p. 408.

guvernului este imediată. Sunt înlocuiți țărani din comisiile de colectare cu echipe de șoc (comsomoliști și uteciști) venite de la oraș. Sunt date o serie de legi represive prin care cei care furau din „proprietatea socialistă” erau fie internați 10 ani în lagăre, fie condamnați la moarte. În urma acestei legi, numită în epocă „legea spicelor” au fost condamnați 125.000 de țărani, din care 5400 la moarte⁶⁵. Cu toate acestea, doar 20% din planul de colectivizare a fost realizat, motiv pentru care sunt trimise în teritoriu două comisii extraordinare (Viaceslav Molotov în Ucraina și Lazar Kaganovici în Caucazul de Nord, cel din urmă ajutat de Ghenari Iagoda), pentru a vedea ce se întâmplă. Are loc un nou val de arestări, inclusiv în rândul comuniștilor, acuzați de neglijență.

O altă măsură represivă este introducerea „pașaportului intern” prin intermediul căruia se încerca împiedicarea pătrunderii „elementelor” chiaburești la oraș. Realitatea era că cei care migrau spre oraș erau țărani sărăciți de foamete. Este dată și o circulară (22 ianuarie 1933) pentru împiedicarea plecării în masă a țăranilor din Ucraina și Caucazul de Nord, spre oraș, și este interzisă vânzarea билетelor de tren în regiunile afectate de foamete. Această sărăcire și demoralizare a țăranimii este dublată și de o epidemie de tifoz izbucnită în primăvara lui 1933. În plus, guvernul, în loc să rezolve problema foamei exporta grâu „pentru cerințele industrializării”⁶⁶.

Bilanțul colectivizării a fost de 6 milioane de morți și 2 milioane de deportați din rândul țăranilor⁶⁷. Din cele 25 de milioane de gospodării existente, 15 milioane au fost colectivizate, formându-se astfel 21.000 de colhozuri. Propaganda vehiculează însă alte cifre: 20 de milioane de gospodării individuale înlocuite cu 240.000 de colhozuri⁶⁸. „Dezastrul agriculturii, comparat pe drept cuvânt cu efectele unui război de proporții, ajunge din urmă și depășește catastrofa financiară datorată industrializării”⁶⁹.

Noul statut al colhozurilor din 1935 confirmă reculul politicii agricole a lui Stalin și eșecul colectivizării.

Propaganda sovietică, presa, lucrările „de specialitate” ale perioadei staliniste vorbesc însă de un mare succes al colectivizării, de beneficiile aduse de ea societății sovietice. V. Sobol spunea că „dezvoltarea colosală a forțelor de producție ale agriculturii noastre a fost obținută datorită faptului că relațiile de producție vechi, capitaliste, la sate au fost înlocuite în anii de după 1930 prin relații de producție noi, colectiviste”⁷⁰, în timp ce Șepilov susținea că „politica colectivizării a exprimat nevoile materiale vitale ale societății, de care partidul a ținut seamă în mod just”⁷¹. A. P. Lepin

⁶⁵ Stephane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Luis Paune, Andrzej Poczkowski, Karel Bartosek, Jean-Luis Margolin, *op. cit.*, p. 153.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 156.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 139.

⁶⁸ P. Pospelov, *Partidul lui Lenin și Stalin, conducătorul și educatorul politic al poporului*, București, 1949, p. 29.

⁶⁹ Boris Souvarine, *op. cit.*, p. 443.

⁷⁰ V. Sobol, *Legea economică fundamentală a socialismului*, București, 1952, p. 6.

⁷¹ D. Șepilov, *I.V. Stalin. Despre caracterul legilor economice ale socialismului*, București, 1952, p. 13.

considera că „victoria orânduirii colhoznică a transformat munca izolată, individuală a țăranului în muncă socială, în muncă pentru sine, pentru colectivul său”⁷², Stalin susținea totodată că „sub orânduirea nouă, colhoznică, țăranii muncesc laolaltă cu ajutorul unor unelte noi, cu ajutorul tractoarelor și al mașinilor agricole, muncesc pentru ei și pentru colhozurile lor, trăiesc fără capitaliști și moșieri, fără chiaburi și speculanți, muncesc ca să-și îmbunătățească zi de zi starea lor materială și culturală”⁷³, iar P. Gapocica credea că „pe baza unei colectivizări totale a fost realizată lichidarea ultimei clase exploatatoare, a chiaburimii. Țărănimea muncitoare a răsuflat ușurată. Ea a scăpat de orice primejdie de a mai fi înrobită de chiaburime”⁷⁴.

Lupta de clasă și colectivizarea agriculturii în România

Preluarea puterii de către comuniști, după cel de al doilea război mondial, a adus după sine și copierea modelului sovietic, în toate compartimentele vieții, de la politic la economic, de la social la cultural. Societatea românească nu era însă pregătită pentru un asemenea experiment. Calchierea modelului stalinist a dus la grave dezechilibre în economie și societate. Elita românească, care refuză cooperarea cu comuniștii, este considerată de „noii stăpâni ai României” ca profund burgheză și reacționară și distrusă încet cu încet. Proletariatul capătă din ce în ce mai multe drepturi și dispune de o putere cu care nu știe ce să facă.

După 1945 are loc un proces de dezagregare a societății civile, o înlocuire a claselor existente, capitaliste, considerate perimate, cu o nouă societate după chipul și înfățișarea celei din Uniunea Sovietică. Naționalizarea n-a adus după ea numai dispariția marilor capitaliști, ci și a burgheziei mici și mijlocii (meșteșugarii, comercianții, profesiile liberale).

Chiar dacă dușmanul de clasă tradițional era burghezia, țăărănimea s-a dovedit a fi inamicul public. „Era grupul cel mai important din punct de vedere numeric, ca de altfel, și cel mai legat de tradiții”⁷⁵.

Propaganda îi intoxică pe oameni zi de zi cu campanii care lovesc în „dușmanii de clasă”. Dacă în 1945 se poate vorbi de o perioadă de pionerat⁷⁶, începând cu 1946 teoria „luptei de clasă” este din ce în ce mai prezentă. Campania electorală este un prilej excelent pentru denigrarea opoziției prin folosirea apelativelor de „exploatatori”, „burghezi”, „moșieri” etc. Desființarea partidelor politice, naționalizarea, industrializarea au dus, cel puțin din punct de vedere teoretic, la dispariția celor pe care comuniștii îi încadrau în rândurile burgheziei. Cu toate

⁷² A.P. Leapin, *Organizarea socialistă a muncii în U.R.S.S.*, București, 1949, p. 9.

⁷³ Stalin, *Problemele leninismului*, București, 1948, p. 810.

⁷⁴ P. Gapocica, *Îmbinarea intereselor individuale cu cele sociale în orânduirea socialistă*, București, p. 14.

⁷⁵ Jean-Francois Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, 1998, p. 41.

⁷⁶ Noțiunea de proletariat apare în discursurile noilor lideri și în presă, dar termenul burghez este evitat (23 august 1944 îi adusesse de aceeași parte a baricadei pe comuniști și reprezentanții partidelor „istorice”, așa că în această fază „lupta de clasă” nu este o prioritate).

acestea conceptul de luptă de clasă se menține, revenindu-se la folosirea etichetei de „reacționari”⁷⁷.

Se impune un model propagandistic de redactare a unui text, indiferent că este simplă notiță sau trilogie, în care este necesar imperioasă comparația vechi-nou și din care nu lipsește burghezul care înainte de 1945 îl exploata fără milă pe proletar.

Comuniștii nu luptă numai cu burghezul ca persoană fizică sau clasă socială, ci cu tot ceea ce-i aparține acestuia, cu tot ce amintește de el. Astfel, se dorește crearea unei „familii sovietice” (egalitate deplină între sexe, socializarea activităților casnice, lăsarea educației copiilor în grija societății, recunoscută căsătoria civilă, și divorțul), eradicarea religiei și distrugerea Bisericii⁷⁸.

Burghezul, în sensul definit de Marx, încetează să mai existe după 1948, dar el nu dispăre din cuvântările liderilor comuniști, din presa și propaganda vremii. Toate eșecurile regimului sunt cauzate de burghezi. Chiar și unui muncitor care este leneș, fură, distruge bunurile statului, delapidază etc. i se oferă circumstanțe atenuante pentru că a fost educat de burghezie. Se statuează o dihotomie clară: tot ceea ce este bun este rodul noului regim, în speță luptei proletariatului, tot ceea ce este rău aparține burgheziei.

O dată cu începerea colectivizării chiaburul ia locul burghezului și devine ținta predilectă a propagandei vremii. Se marșează în cuvântări, articole de presă, studii și broșuri pe ideea succesului colectivizării din U.R.S.S. și pe implementarea modelului sovietic, dar se evită cu obstinție să se precizeze că țăranul român care fusese pe front în est știa care este adevăratul „miraj” al colectivizării. Țăranii sunt terifiți de perspectiva formării colhozurilor. Din această cauză, în campania electorală din 1946, liderii de la București decid să nu se aducă în discuție problema agriculturii, pentru a nu pierde voturile acestora. De cealaltă parte, reprezentanții opoziției lansează zvonuri despre ceea ce-i așteaptă pe oameni dacă-i aleg pe comuniști.

Colectivizarea în România a cunoscut trei mari faze: implantarea structurilor colectiviste, prin violență sau persuasiune (1949-1953), o perioadă de relativă destindere (1953-1956) și o etapă de accelerare (1957-1962)⁷⁹. Modelul sovietic este preluat până la detaliu, de la strategie la structuri și până la terminologie. Țăranii sunt împărțiți în patru categorii: muncitori agricoli, țărani săraci, mijlocași și chiaburi.

Și în România termenul de chiabur are mai mult o conotație ideologică decât economică. Cu toate că cei integrați în categoria chiaburi reprezentau un procent mic (5,5%), noua putere se folosește de ei pentru a introduce conceptul luptei de clasă la

⁷⁷ În primul discurs public ținut de Gheorghe Gheorghiu-Dej după instaurarea guvernului Petru Groza, democratizarea dorită de comuniști este definită ca o „acțiune de curățire a întreprinderilor, a instituțiilor publice de dușmanii poporului, de elementele **reacționare** care sabotează activitatea noastră” (vezi Coordonator Ioan Scurtu, *România. Viața politică în documente. 1945*, București, 1994, p. 187).

⁷⁸ Vezi Jean-Francois Soulet, *op. cit.*, p. 43-46.

⁷⁹ Dan Cătănuș, Octavian Roeske, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2000, p. 11.

sate. Despre chiaburi, Gheorghiu-Dej spunea în 1949, la debutul colectivizării,⁸⁰ că „e un tip cu totul deosebit (...) care și-a întocmit gospodăria muncind, asudând, exploatând și speculând, e un tip combativ, un element care nu se deosebește mult de restul țăranilor dacă te uiți la îmbrăcămintea lor, la faptul că muncesc”. Sătenii îi privesc cu respect pentru ceea ce au realizat în gospodărie, motiv pentru care mijlocașii (cei în care partidul își punea speranțe că se vor alia cu proletariatul sătesc împotriva chiaburimii) țin partea chiaburilor în conflictul cu autoritățile.

Lupta de clasă la sate devine din 1949 principalul conflict de clasă pentru că după înlăturarea moșierimii chiaburii au rămas clasa exploatatoare (din perspectiva guvernanților) cea mai însemnată.

Plenara din 3-5 martie 1949 reprezintă debutul colectivizării. Raportul prezentat de Gheorghe Gheorghiu-Dej, dincolo de o enumerare a „succeselor” noului regim (naționalizare, abolirea monarhiei etc.) pune problema luptei de clasă în mediul rural, lupta dintre „țăranimea săracă și mijlocașă, pe de o parte, și chiaburime, pe de altă parte”⁸¹. Sunt oferite, totodată, criteriile după care trebuie făcută ierarhizarea țăranimii pentru a se evita confuziile dintre mijlocași și chiaburi, și, astfel, apropierea acestor două categorii.

„Pentru a deosebi muncitorul agricol – țăranul sărac și cel mijlocaș – de chiabur, trebuie să ținem seama de următoarele criterii: dacă are pământ, în ce regiune se află pământul, dacă mai posedă și alte mijloace de producție, câte și anume ce fel; felul de cultură; cât produce și cât aduce producția sa pe piață; dacă exploatează sau nu muncă străină; dacă este sau nu exploatat de alții; mărimea familiei, precum și o serie de împrejurări locale pe care le putem aprecia numai cercetând fiecare caz concret în parte hotărâtor este dacă exploatează muncă străină și dacă este sau nu exploatat de alții; dacă are sau nu mijloace de producție, câte și ce fel de mijloace de producție”⁸².

Prin modul în care este tratată problema chiaburimii, prin felul în care sunt descriși chiaburii, este creat un șablon pe care propaganda îl va prelua și perfecționa.

Lupta de clasă și colectivizarea în caricatură

Propaganda vizuală, prin componenta ei estetică, este mai ușor de înțeles, având o putere de convingere și influență mai mare decât propaganda scrisă sau orală. Mijloacele agitației vizuale sunt numeroase, fiecare dintre ele, pentru a avea efectul dorit, fiind obligate să respecte următorii parametri: just conținut ideologic și politic, caracter educativ, caracter combativ și mobilizator, spirit de discernământ, legătură cu activitatea concretă. „A da un just conținut ideologic și politic agitației vizuale înseamnă să ții seama numai de interesele clasei muncitoare în lumina învățaturii marxist-leniniste, înseamnă să legi fiecare imagine sau lozincă

⁸⁰ *Ibidem*, p. 16.

⁸¹ *Ibidem*, p. 54.

⁸² *Ibidem*.

de lupta clasei muncitoare împotriva dușmanului de clasă, pentru făurirea socialismului, înseamnă să judeci faptele numai în lumina acestor interese”⁸³.

Dar, între teorie și practică este un drum destul de lung. În același an cu apariția broșurii *Despre agitația vizuală* are loc, între 20-21 octombrie 1950, Conferința pe țară a Artiștilor Plastici. Din raportul consacrat caricaturii aflăm: că aceasta nu mai este considerată o artă minoră și nici distracție frivolă, ci s-a transformat într-o ascuțită armă de luptă a maselor. Cu toate acestea lipsurile înregistrate sunt încă foarte numeroase. Nivelul politic (condiție de bază a unei propagande reușite) al unor caricaturiști este insuficient, iar temele interne mult mai puțin abordate în raport cu cele externe.

„Or caricatura noastră de astăzi menținându-se cu precădere la temele externe a neglijat și neglijază acest aspect (lupta de clasă, n.n.) esențial al realității Republicii noastre populare”⁸⁴. În plus, după ce că sunt puține, în caricaturile ce abordează problemele interne, este vizibilă o insuficiență prezentă pentru lichidarea spiritului mic burghez, a birocratismului și a mentalității retrograde, iar cei ce abordează o tematică „justă” sunt, nu de puține ori, lipsiți de măiestrie.

Scopul unei caricaturi, din punct de vedere teoretic, este de a ataca proastele obiceiuri, de a le combate și, astfel, de a le îndrepta. „Ca și toate celelalte mijloace folosite pentru a critica lipsurile și slăbiciunile, caricatura trebuie să aibă un caracter combativ, trebuie să fie pătrunsă de ideea luptei pentru construirea socialismului”⁸⁵.

Penuria de caricaturi având ca subiect lupta de clasă este lesne de explicat prin insuficiența însușire a ideologiei marxist-leniniste de către artiștii plastici. În 1952, la Plenara Uniunii Artiștilor Plastici, în raportul lui Boris Caragea, se reiterează problemele caricaturii. „Combaterea dușmanului de clasă din țară și a mentalității burgheze a devenit o preocupare mai susținută a caricaturiștilor noștri. Cu forțe unite, ei trebuie să-și consolideze succesele ridicând neconținut nivelul ideologic, realismul și inventivitatea caricaturilor, dând mai mare atenție luptei de clasă împotriva vechiului, sporindu-și măiestria în ce privește prezentarea eroului pozitiv”⁸⁶.

În presă, cu excepția revistelor umoristice, caricatura este mai puțin prezentă, și atunci când o regăsim, are ca temă politica externă. În revistele umoristice însă caricaturile sunt omniprezente. Chiar dacă cele referitoare la lupta de clasă sunt puțin numeroase și în general neangajate, colectivizarea este bine reprezentată în caricatură.

Lupta de clasă din agricultură este prezentată prin opoziția chiabur – țăran muncitor. Există însă și aici un anumit schematism, repetându-se obsesiv clișee și modele. Astfel chiaburul este întotdeauna între două vârste, gras, îmbuibat, respingător ca fizionomie (fig. 1, 2).

⁸³ ***, *Despre agitația vizuală*, București, 1950, p. 9.

⁸⁴ A.N.I.C., fond *Sindicatul Artelor Frumoase*, dosar 25/1945, f. 93.

⁸⁵ *Despre agitația vizuală*, p. 30.

⁸⁶ ***, *Plenara Uniunii Artiștilor Plastici din R.P.R.*, București, 1952, p. 30.

Pe de altă parte țăranul colectivist este tânăr, cu constituție athletică și plăcut la înfățișare. Când într-o caricatură sunt surprinși ambii, opoziția dintre cei doi este sugerată și de locul ocupat în imagine și de diferențele de mărime dintre cei doi (fig. 3).

Chiaburul este mic, insignifiant, și pe cât posibil într-o poziție contorsionată, cocoșată, desenat în colțul din dreapta jos (cel în care percepția privitorului este mai slabă). Cooperatistul este prezentat în picioare, drept, cu pieptul înainte, sugerând voință și putere. Discrepanța dintre ei este evidențiată și de dimensiuni (fig. 3).

Puținele caricaturi ce ating tematica luptei de clasă repetă aceleași clișee. Reprezentarea moșierilor și „reacționarilor” ca pe niște bătrâni anacronici, demodați și nostalgici după trecut denotă o insuficientă cunoaștere a teoriei luptei de clasă și a ideologiei noului regim (fig. 4).

De exemplu, în imaginea cu perechea de bătrâni care se duce la magazinul alimentar pentru a cumpăra delicatose, textul este singura componentă care sugerează contextul în care a fost realizată. Problema, pe care nici caricaturistul, nici propagandistul, nici ideologul vremii n-o sesizează, nu este „pretenția” celor doi bătrâni decrepiți de a cumpăra delicatose, ci faptul că în noua societate la magazin nu se mai găsesc decât conserve (din belșug reprezentate în imagine), că prosperitatea proclamată de ideologia comunistă întârzie să apară (fig. 5).

Reacționarii, cei cu care proletariatul se află în conflict deschis, sunt, la fel ca și chiaburii, persoane între două vârste, demodate, abrutizate. Sunt reprezentanți ascultând „Vocea Americii” și colportând zvonuri în așteptarea revenirii la putere. Sunt desenați în culori terne, ori stridente, inclusiv figura, sugerând boală, mizerie și putregai (fig. 6).

În cadrul propagandei vizuale chiaburul este un individ îmbrăcat în culori sumbre (negru, gri, maro), plin de vicii și neadaptat la nou, inflexibil la schimbare, retrograd, respingător, hrăpăreț, insensibil. Există și în acest sector, al caricaturii, o tipologie bine stabilită și respectată: chiaburul speculant, chiaburul sabotor, chiaburul superstițios, chiaburul șovin. Pentru fiecare dintre aceste categorii este creat un tipar, dar trăsăturile de bază ale chiaburimii se regăsesc în toate. Chiaburul este un individ urât, respingător, aducând a spirit malefic (vârcolaci, moroi) prin modul în care le sunt desenate fețele (grotești) și mâinile (uscate și contorsionate ca ramurile copacilor bătrâni). Chiaburul este gras, pleșuv și plin de riduri. Are ochii înfundați în cap și o privire tulbure, plină de ură. Fața este rotundă, nasul gros, dinții subțiri și rari. Sunt niște brute al căror singur scop în viață este să acapareze cât mai mult (vezi mâinile foarte mari) (fig. 7, 8).

Femeile lor sunt la fel de grase și respingătoare, manifestând același dispreț față de progres și „iluminarea” maselor.

O altă categorie, și ea destul de numeroasă, este cea a chiaburilor reprezentați în costum popular, în timp ce proletariatul sătesc este în salopetă. Este o încercare de sugerare, la nivelul simbolurilor, a luptei dintre vechi și nou, dintre tradiție și progres. Se opun nu numai colectivizării, ci schimbării în general și emancipării femeii (fig. 9).

Se fac numeroase comparații între chiaburi și paraziți ai regnului vegetal, mai ales cu buruienile și ciupercile otrăvitoare. Chiaburul este neghina societății, de aceea atitudinea noului regim este de a scăpa societatea de această plagă (fig. 10, 11, 12).

Respectând indicațiile și sugestiile secțiilor de propagandă, caricatura urmărește aceeași problematică cu propaganda orală și scrisă, „vorbind” despre chiaburul șovin, chiaburul superstițios sau chiaburul zvonist (fig. 13, 14). Legile sunt la rândul lor însoțite de o imensă propagandă vizuală, inclusiv prin intermediul caricaturii, încercându-se astfel sensibilizarea proletariatului față de binefacerile ce i se aduc.

Există și o categorie de caricaturi neangajate, cea care critică pur și simplu anumite vicii ale societății, fără ură și fără părtinire. Sunt luate în colimator: lipsa de pregătire a specialiștilor în agricultură, dezinteresul unor unități agricole față de inventarul avut în proprietate, și față de calificarea personalului, nepăsarea, tratarea cu lejeritate a sarcinilor economice ale regimului, suficiența unor personaje din conducerea unităților agricole etc. Sunt creionate aceste neajunsuri ale societății, dar nu se ia o atitudine fermă împotriva lor atâta timp cât vinovatul nu face parte din fosta clasă exploatoare. Dacă vinovat ar fi chiaburul, nu țăranul, acuzația de sabotaj n-ar lipsi, așa se optează pentru atragerea atenției și o morală (fig. 15, 16).

Chiar dacă din punct de vedere ideologic, lupta de clasă și colectivizarea sunt omniprezente în discursurile noii puteri, în presă și în propagandă, caricatura având ca temă aceste două noi realități ale societății de după 23 august 1944, este slab reprezentată, atât cantitativ, cât și calitativ. Este lesne de observat un schematism și o utilizare obsesivă a acelor clișee, totul derivând din slaba însușire a noii ideologii de către artiștii plastici ai perioadei.

THE COLLECTIVIZATION AND THE CLASS STRUGGLE IN CARICATURE. 1949 – 1959

- Abstract -

Our study is structured in four chapters: the first – *Propaganda*, the second – *The Class Struggle*, the third – *The Collectivization*, and the forth – *The collectivization and the class struggle in XXth century caricature*.

The first chapter defines the concept of propaganda, the propaganda's types and the ways in which the propaganda is implemented. There are many ways in which the propaganda is made after the ideological content, the, the receiver of the message, the propaganda's techniques, the propaganda's type and the channels through which the propaganda is transmitted.

The propaganda brought casts information, theories, models or value. To obtain the best results, propaganda must obey one of three basic rules of ideological brought casting: harmony (the new information must not disagree with

the old one), constitution (the new information must be totally different from the old one) and reorganization (if the new information disagree with the old one, it must be founded a solid argumentation in order to persuade the receiver of the veracity of this argumentation).

The types of propaganda are: oral, written and visual, each of these types containing a number of subtypes. Our study mainly describes virtual propaganda (the caricature is a subtype of visual propaganda).

The second chapter takes care of the class struggle, starting from the definition and evolution of the concept, from Marx to Lenin and Stalin.

The third chapter is focused on the collectivization's evolution, starting from the soviet's model to Romanian phenomenon.

The last chapter deals with "the class struggle and collectivization" exposed in the caricatures published in the XXth century (1949-1959) press. The final purpose of the caricature (from the theoretical point of view) is to attack the bad habits, to fight them and correct them.

The lack of caricature about the class struggle is relatively easy to explain by the insufficient knowledge of the Marx and Lenin's ideology by the plastic artist of the era.

The agricultural class struggle is pictured by opposition kulak – peasant-worker. We can find here also a schematism using the obsessive repetition of the motifs and tags. Therefore the kulak is always described as a middle-aged, fat and repulsive person and the workers appear as an athletic, pleasant young one. A lot of comparisons are made between kulak and vegetal parasites: mead and poisonous mushroom.

Even if from an ideological point of view, the collectivization and the class struggle appear all over the political speeches, press and propaganda, the caricature regarding those subjects is poorly represented in number and quality. It can be easily noticed some kind of a schematism and a obsessive usage of the same tags, those conclusions being drawn from the poor understanding of the phenomenon in the plastic artists behalf.